

Szilágyi István

Geopolitika a Mediterráneumban – elmélet és gyakorlat *

1.- A geopolitika gondolkodás kontinuitása és diszkontinuitása

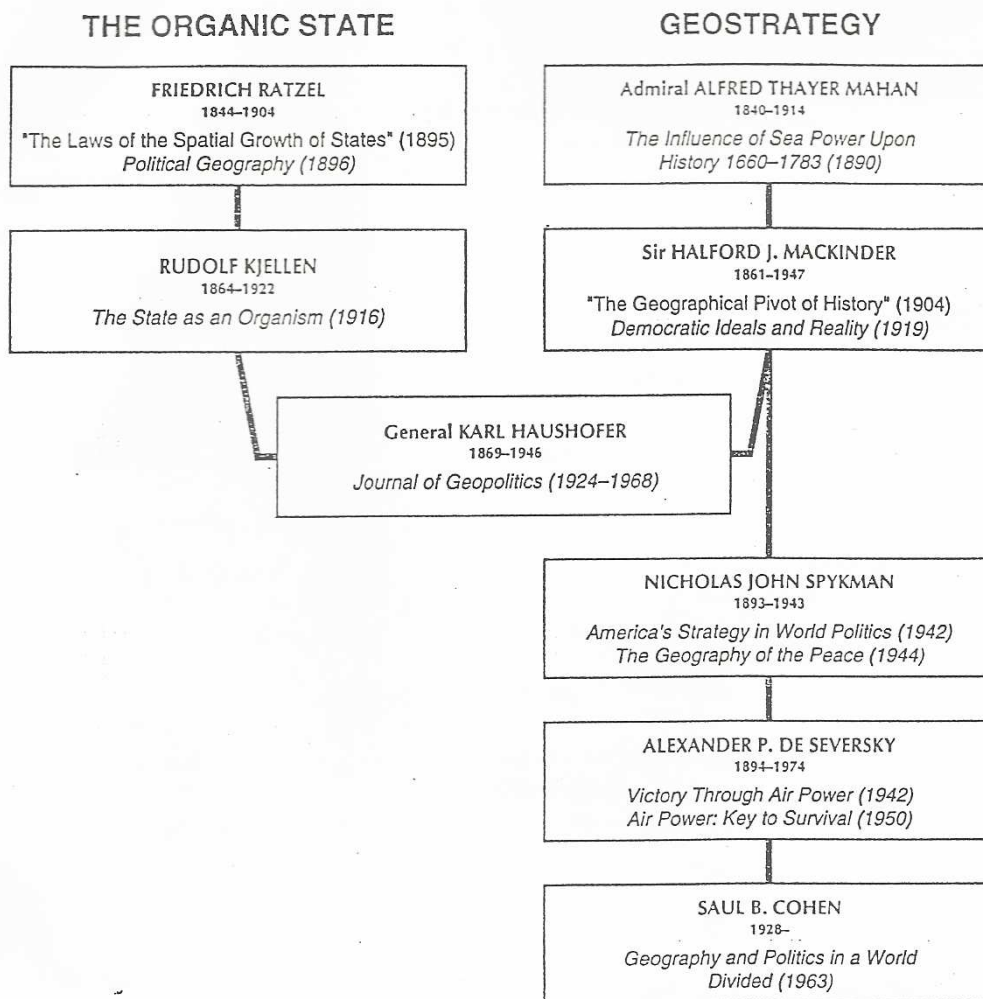
A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi perspektívájának tanulmányozása, a politika és a földrajz, a természeti környezet, a demográfia és az államilag szervezett társadalom kapcsolatának, egymáshoz való viszonyának vizsgálata a tizenkilencedik század végén került a tudományos érdeklődés előterébe. A geopolitika és a politikai földrajz fogalmainak megjelenése a politikatudomány és a földrajztudomány szemléletmódjának, módszertani hagyományainak, kutatási területeinek összekapcsolására irányult. A társadalmi problémák vizsgálatának és a társadalomtudományoknak ez az új típusú megközelítése ambivalens eredménnyel járt. A Friedrich Ratzel (1844-1904) és a Rudolf Kjellen (1864-1922) nevével fémjelzett irányzat az organikus állam koncepciójának megfogalmazásával a szociáldarwinizmus veszélyes vizeire tévedt. Mindketten a természettudományos vizsgálódások tapasztalatait, a természettudományban megfigyelhető jelenségek számszerűsíthető mozgástörvényeit alkalmazták a társadalomra és a társadalom egyik legfontosabb intézményének, az államnak a „viselkedésére”. Ratzel az állam földrajzi dimenziója, és az állam magatartása, cselekvése közötti összefüggések feltárására koncentrált. A német tudós ezért politikai földrajzról beszélt. A svéd Kjellen a társadalomtudományok felől közelített a földrajzi jelenségek vizsgálatához, ezért Ő a geopolitika elnevezést használta.¹ Elméletüket Karl Haushofer (1896-1946) fejlesztette tovább és állította a hitleri Harmadik Birodalom szolgálatába. Ezért a második világháborút követően egészen az 1970-es évtizedig, a Franciaországban és az Egyesült Államokban megjelenő új geopolitikai iskola színre lépéséig a nemzetközi szakirodalom divatjamúlt, kártékony és diszkreditált elméletnek tekintette a geopolitikát.

A geopolitikai vizsgálódások másik, *geostratégiai* megközelítését az Alfred Thayer Mahan, Sir Halford Mackinder, Nicholas Spykman, Alexander de Seversky, Georg Kennan, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, Saul Bernard Cohen, John Agnew, Colin Flint, Colin S. Gray, Geoffrey Sloan, Geoffrey Parker, Everett Dolman, stb. nevével fémjelzett angolszász iskola képviseli, amely a kezdetektől mentes volt az élettér elméletre és a szociáldarwinizmusra jellemző szellemi attitűdtől. Ez a szemléletmód jellemzi az új

német, portugál és spanyol, valamint az Yves Lacoste nevével fémjelzett francia geopolitikai iskolát, továbbá a mediterrán geopolitika gondolkodás klasszikusainak - Paul Vidal de la Blache (1845-1918), Giulio Douhet (1896-1930) és Raoul Castex (1878-1968) - munkásságát is. A huszadik század második felében – írják Joan Nogué Foní és Joan Vicente Rufí: *Geopolítica, identidad y globalización* című munkájukban², - világszerte ez az irányzat vált a geopolitikai vizsgálódások uralkodó paradigmájává. Annak ellenére, hogy a szélesebb értelemben vett mediterrán térség gondolkodói jelentős mértékben hozzájárultak *a geopolitikának, mint a nemzetközi viszonyok elmélete térbeli és részben földrajzi aspektusaival foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudománynak* a fejlődéséhez, továbbá átvették, alkalmazták, saját körülményeikre adaptálták és továbbfejlesztették azt, az angolszász szakirodalomban ennek a ténynek alig találjuk nyomát. Nem olvashatunk erről sem Nicholas Spykman, sem Alexander de Seversky, sem Henry Kissinger, sem Zbigniew Brzezinski, sem Saul Bernard Cohen, sem Gearóid Tuathail, sem John Agnew, írásaiban. Ezt a fajta megközelítést jól jelzi az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben és a kutatók körében a geopolitikai gondolkodás fejlődése kapcsán használt, elterjedt és alkalmazott alábbi modell is.

1. ábra - A geopolitikai gondolkodás fejlődése

THE DEVELOPMENT OF GEOPOLITICS

((Forrás: Glassner J. Martin - Harm J. De Blij: *Systematic Political Geography*. New York, John Wiley and Sons, 1980. 333. o.)

A geopolitika elméletének múlt század hetvenes évtizedében jelzett újjáéledése (a kérdéssel foglalkozó szakértők jelentős csoportjának véleménye szerint azonban a geopolitika sohasem került tetszhalott állapotba. A Csipkerózsika-álomról szóló fejtegetések csak félrevezető, jól hangzó, az érdeklődés permanens fenntartását szolgáló mítoszok), majd a kilencvenes években megjelenő *kritikai geopolitikai gondolkodás* ugyanakkor a geopolitikai elmélet esetében megnyilvánuló és nyomon követhető kontinuitás és diszkontinuitás kérdésére, valamint ezzel összefüggésben ismételt megjelenése és „népszerűsége” okainak vizsgálatára hívják fel a figyelmet.

Geoffrey Sloan és Colin Gray: *Geopolitika, Földrajz és Stratégia (Geopolitics, Geography and Strategy)* című munkájuk első fejezetében a geopolitika múlt század hetvenes évtizedében megnövekedett népszerűségét és az USA-ban történő ismételt megjelenését a következőkkel

magyarázzák: „A geopolitikai elméletének 1945-től napjainkig tartó népszerűsége leginkább a női szoknya hosszára emlékeztet; a divat szeszélyes változásának megfelelően csökken, vagy nő. A jelenlegi divatirányzat 1979-hez, Kissinger: *Fehér Házi évek* című memoárkötete első részének megjelenéséhez köthető. Ennek jelentőségét a geopolitika fogalmának folyamatos használata adta. Ez két ok miatt volt fontos: először azért, mert Kissinger azt az amerikai liberális idealizmus politikájával szemben folytatott küzdelem elemzési módszereként használta; másodsor azért, mert azt a konzervatív antikommunista ideológiával szembeni alternatíva megjelenítésének eszközeként vetette be. Kissinger a geopolitikát a globális egyensúly és az állandó nemzeti érdekeknek tekintett világméretű hatalmi egyensúly szinonimájaként fogta fel.”³ Kissinger szavaival: „... geopolitikán én az egyensúly követelményeit figyelembe vevő megközelítést értem”⁴

Peter Taylor és Colin Flint *Politikai Földrajz (Geográfia Política)*⁵ című munkájukban a geopolitika három formában megvalósuló újjászületéséről írnak. Geoffrey Sloanhoz és Colin Grayhez hasonlóan ők is a kissingeri fellépést tekintik a geopolitika újbóli megjelenése egyik módjának. A volt amerikai külügyminiszter működését és a geopolitika fejlődéséhez való hozzájárulását elméleti szempontból azonban „a világpolitikai rivalizálás vulgáris leírásának tekintik.”

Amikor azonban a geopolitika mint elmélet és mint külpolitikai gyakorlat kontinuitásának és diszkontinuitásának kérdését vizsgáljuk, hangsúlyoznunk kell, hogy az más tartalommal érvényesült a nyugati félteke demokratikus államai és más tartalmat hordozott a tanulmányunkban vizsgálni szándékozott Ibériai-félsziget két országa – Portugália és Spanyolország - esetében.

A cezúrát, a választóvonalat az elmélet fejlődése és a külpolitikai gyakorlat alakulása szempontjából mindkét térség esetében a hetvenes évtized jelenti. Amint azonban azt már jeleztük, az angolszász rendszerekben és a nyugati világ demokratikus államaiban a geopolitikát a hitleri Harmadik Birodalom diszkreditálta. Ezekben az országokban a második világháború után a geopolitikára egészen a hetvenes évtized második feléig mint egy totális diktatúrák képviselte történelmi vészidőszak nemkívánatos, elítélendő és elvetendő szellemi termékére és külpolitikai gyakorlatára tekintettek. A geopolitikai gondolkodás kontinuitása 1945-ben még a geostratégiai irányzat esetében is megszakadt. A diszkontinuitás három évtizedes csendjét Európában az Yves Lacoste által 1976 januárjában megjelentett *Hérodote* című folyóirat, az Egyesült Államokban Kissinger 1979-es fellépése és azt megelőzően Saul Bernard Cohen 1963-ban írott *Földrajz és politika a megosztott világban (Geography and Politics in a World Divided)*⁶ című könyve törte meg.

Az Ibériai-félsziget két országában ezzel szemben nem beszélhetünk a geopolitikai gondolkodás diszkreditálásról, a folyamatos jelenlét megszakadásáról. Arról azonban igen, hogy a geopolitikai gondolkodás megújítására, megújulására és ezzel együtt az azt megelőzően követett politikai gyakorlat megváltozására és megváltoztatására, az elméleti és stratégiai diszkontinuitásra a demokratikus politikai átmenet és konszolidáció 1970-es évtized második felében beinduló periódusában került sor.

Az 1928-tól eredeztethető Salazar-Caetano rendszert 1974. április 25-én döntötte meg a Fegyveres Erők Mozgalma. A harminchat éves Franco-diktatúra felszámolása a caudillo 1975. november 20-án bekövetkezett halála után vette kezdetét. A második világháborút követő időszakban a nyugati világ térségében a diktatúrák bukását eredményező demokratizálódási folyamatok az *Ibériai-félsziget két túlélő tekintélyuralmi rendszerét* elsősorban a nemzetközi viszonyokban gyökerező okok miatt érintetlenül hagyták. A geopolitika elmélete és az azzal szoros kapcsolatban lévő külpolitikai gyakorlat ezért Portugáliában és Spanyolországban egészen a hetvenes évtized közepéig jelentős kontinuitást mutatott. Ez alól az általános megállapítás alól a kivételt a katalán származású Jaime Vicens Vives jelentette. Az első kiadásban 1951-ben megjelent *A geopolitika általános elmélete* című mű a Franco-érában sem vált a hatalom szolgálólányává.

2.- Az ibér világ geopolitikája

Az Ibériai-félsziget két országa tekintélyuralmi rendszereinek geopolitikai gondolkodását és külpolitikai gyakorlatát a már jelzett kontinuitás és diszkontinuitás koordináta rendszerében a birodalomépítő retorika, a világtörténelmi civilizációs küldetés és kivételesség hangsúlyozása, valamint a globálissá vált nemzetközi fenyegetettség viszonyai között a nyugati világ és a kereszténység értékei védelmében általuk betöltött, más politikai entitásokkal nem pótolható szerep és feladat felvállalásának állami szintre emelése jellemezte.

2.1- A birodalmi retorikától a Portugálul Beszélő Országok Közösségéig

A salazari Portugáliában a tudományos és kormányzati körökben és a *hadseregben* ismerték és alkalmazták az általános geopolitikai fogalomrendszert. A birodalmi geopolitikai gyakorlatot kolonizációs és civilizációs jellegű politikai retorikai érvrendszerrel indokolták és támasztották alá. Korabeli források Portugália speciális küldetéséről, az ország

birodalomszervező tevékenységhez kapcsolódó evangelizációs jellegű missziójának beteljesítéséről írtak.⁷

Az 1928-1974 közötti korszakban használt *geopolitikai kódok* alapján véve *politikai geográfiai* érvrendszeren alapultak. A tizenötödik század második felében Tengerész Henrik irányításával, valamint Vasco da Gama, Pedro Alvares Cabral és mások közreműködésével megvalósuló felfedező utazásokra hivatkozva hangsúlyozták: „*A világ csak a portugál felfedezéseket követően létezik.*” Henrique Galvão 1936-ben megjelent könyvében⁸ Portugália szellemi nagysága mellett a két legnagyobb portugál afrikai gyarmat – Angola és Mozambik – Nyugat-Európa térségére helyezésével „*Portugal is not a small country- Portugália nem kis ország*” geopolitikai kódjának bizonyítására és kinyilvánítására vállalkozott.

2. ábra- Portugal is not a small country

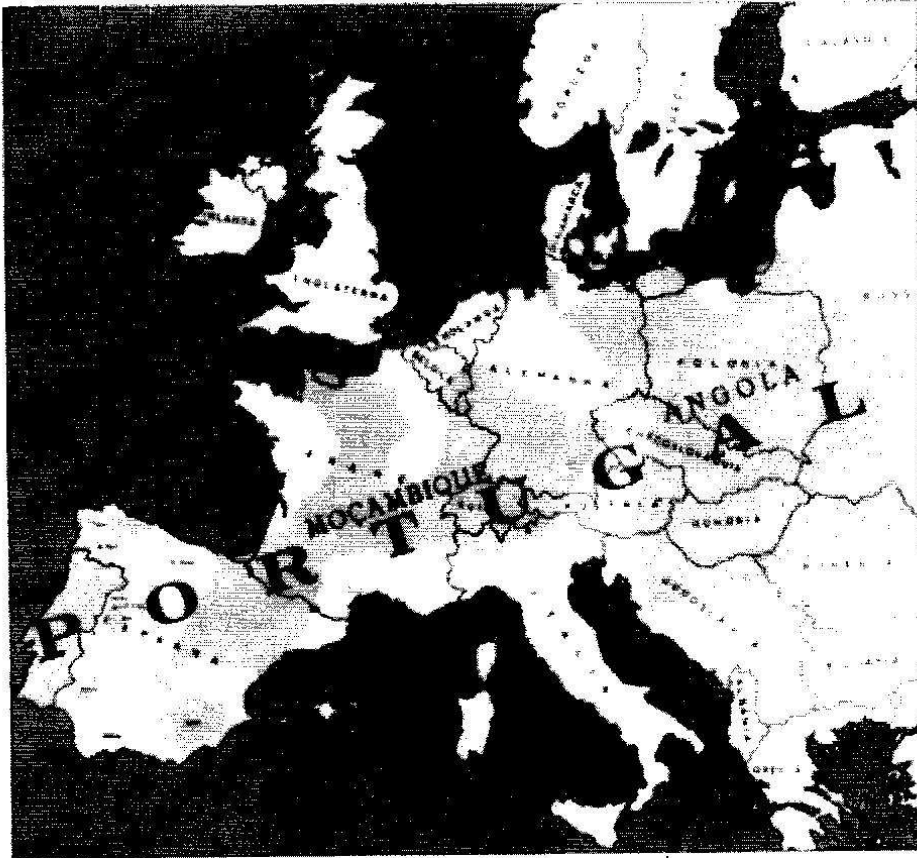

Figure 6.1 'Portugal is not a small country'

Source: Henrique Galvão 1934: post-1945 reissue

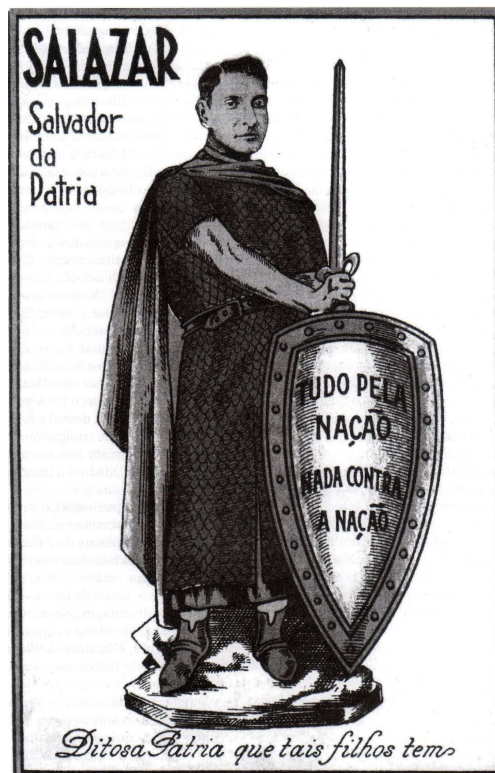
(Forrás: Henrique Galvão: *O Império*. Edições SPN., Lisbon, 1936.)

A birodalmi retorika a korporatív jellegű Új Államot (Estado Novo) intézményesítő 1933. április 11-i Alkotmány után újabb geopolitikai kódokkal bővült. A Salazar-rendszer alaptörvénye Portugália tengerentúli tartományainak nevezi az afrikai gyarmatokat. Ezért a hivatalos propaganda büszkén állította: „Portugália nem gyarmati hatalom,” hanem: „Portugália többkontinensű hatalom.” A jelentős lélekszámú lakossággal és területi kiterjedéssel rendelkező Portugália tehát *nem kis ország*.

A második világháborút követően változott a portugál geopolitikai kód. A politikai vezetés fő törekvése az *Integrar para não entregar* (Integrálódni, de nem feladni) jelmondatban foglalható össze. Az önállóság megtartása mellett megvalósuló integráció Portugália számára három dolgot foglalt magában. Elsősorban és mindenekelőtt a *gyarmatbirodalom megőrzését* jelentette. Az 1951-es újabb alkotmánymódosítás során az alaptörvény szövegéből és a politikai közbeszédéből már a birodalom és a gyarmat kifejezések is eltűntek. Erre hivatkozva állította magáról a rendszer, hogy „Portugália nemesebb, mint más imperializmusok.” Lisszabon nem gyarmattartó hatalom, hiszen magát a kifejezést sem

használják már. A saját jellegzetességek megőrzésére alapozott integráció másodsorban a tekintélyuralmi berendezkedés *atlanti rendszerbe történő integrációját* jelentette. Ennek első lépésére már 1943-ban az Azori-szigeteki Lajes támaszpontjának szövetségesek rendelkezésére bocsátásával sor került. Ezt követte az USA-val 1948-ban kötött katonai együttműködési egyezmény aláírása, Portugália 1949-es alapító tagként történő NATO csatlakozása és az ország 1955-ös felvétele az ENSZ-be. Az integrálódni de nem feladni koncepció harmadik elemét *A nyugati keresztény civilizáció védelme érdekében folytatott új kereszties hadjáratban való portugál részvétel* képezte. Az országban különböző formákban és méretekben megjelenő plakátok, bélyegek és propaganda kiadványok Antonio Oliveira de Salazart kereszties lovagként, páncélba öltözötten ábrázolták. *Salazar a Haza Megmentője* – olvashatjuk a bal felső sarokban elhelyezett mondatot. A kereszties vitéz pajzsán látható felirat a nemzetet állítja politikája középpontjába. *„Mindent a Nemzetért, semmit a Nemzet ellen”*- hirdeti a harcos. A talapzat alatt olvasható végkövetkeztetés szerint: *„Szerencsés az a Haza, akinek ilyen fiaik vannak”*⁹

3. ábra – Salazar a Haza Megmentője

(Forrás: João Medina: *Salazar, Hitler e Franco*. Livros Horizonte, Lisboa, 2000, 57. o.)

A nyugati keresztény civilizáció megóvásának részét képezi Afrika és a Világsziget (4. számú ábra), valamint az atlanti útvonalak védelméhez való portugál hozzájárulás is. (5. számú ábra).

4. számú ábra – Afrika és a Világsziget védelme

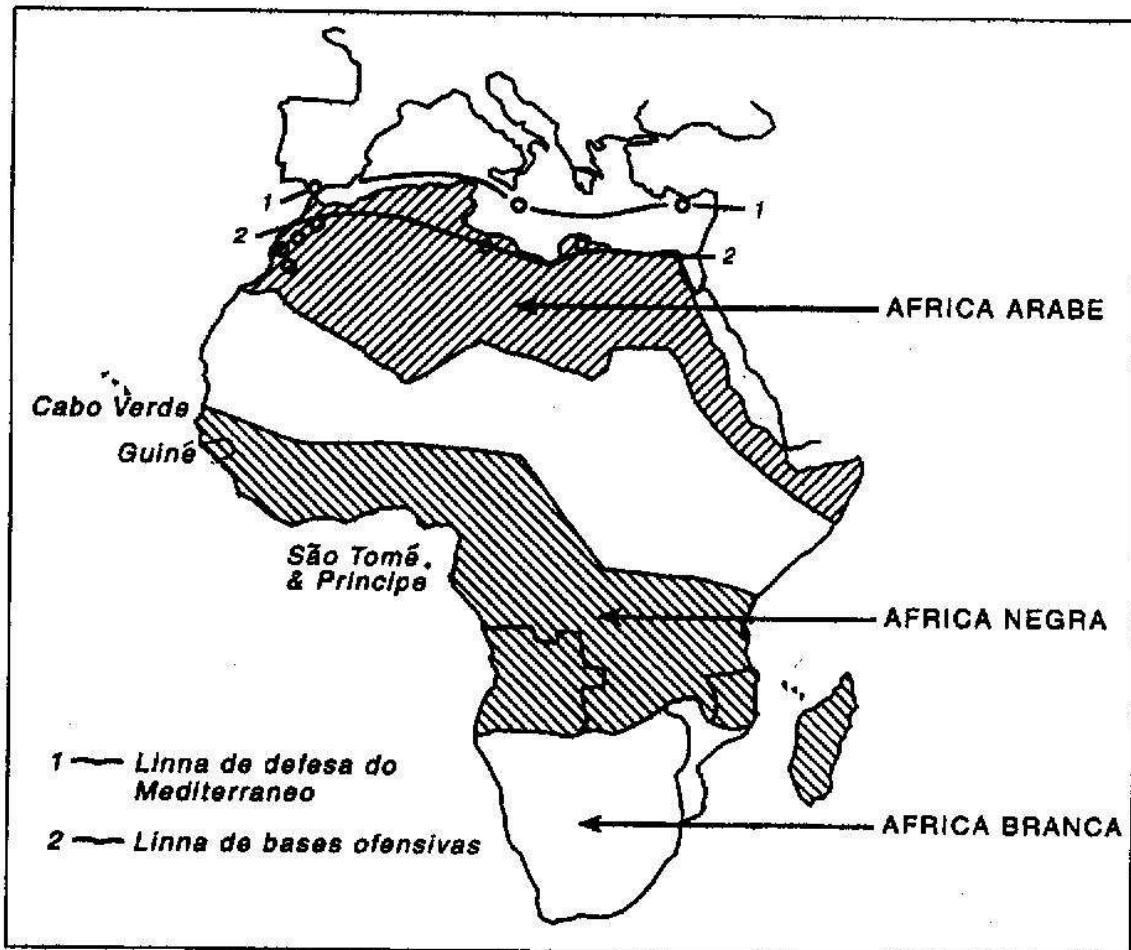

Figure 6.3 'Portugal and the defence of Africa'

Source: adapted from Comprido 1956:261

(Forrás: José Comprido: Importancia geopolítica de Portugal para a estratégia do Mundo Livre. Anais do Club Militar Naval. 1956 vol. LXXXVI. 261.o.)

5. ábra- Portugália és az Atlanti útvonalak védelme

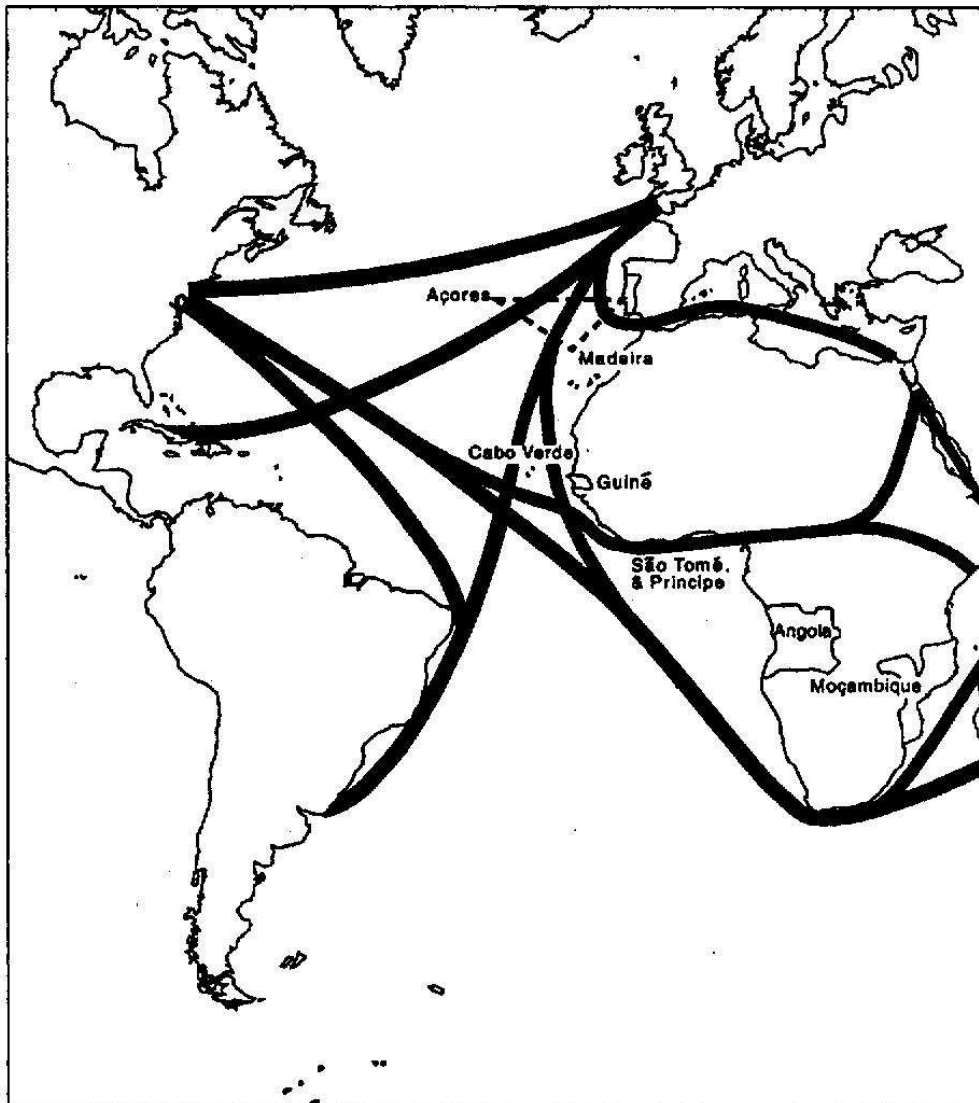

Figure 6.2 'Portugal and the Atlantic circulation'

Source: adapted from Comprido 1956:258

(Forrás: José Comprido: *Importancia geopolítica de Portugal para a estratégia do Mundo Livre*. Anais do Club Militar Naval. 1956 vol. LXXXVI. 258.o.)

A portugál történelemben, politikai életben, a geopolitikai gondolkodás alakításában és alakulásában nagy szerepet játszott és játszik a hadsereg. Intézményes formában a *Katonai Biztonsági Kutatóintézet*, valamint a *Revista Militar* és a *Nação e Defesa* folyóiratok azok, amelyek a geopolitikai gondolkodáson túl a stratégiai döntéshozatal folyamatában is alakító módon részt vettek. Közreműködésükkel született meg a *lusotrópusi civilizáció* fogalma és gondolatköre. Portugál szerzők és kutatói közösségek álláspontja szerint a lusotrópusi civilizáció a *hispantrópusi civilizáció* értelmezési tartományának kiszélesítését, annak magasabb fokát jelenti. Megítélésük szerint a huszadik század második felében a világejlődés

expanziós zónájának a Brazíliát is magában foglaló trópusi térség tekinthető. Minden bizonnyal nem tekinthető véletlennek, hogy ezt a teóriát az 1920-as években a brazil Everardo Backheuser foglalta először rendszerbe.¹⁰

Portugál felfogás szerint a *lusotrópusi civilizáció* „az európai és a trópusi karakter olyan szimbolikus és egyedi egységét jelenti, amely más európai entitások esetében sohasem ért el hasonló intenzitású szimbiózist”¹¹

A lusotrópusi civilizáció „nem más, mint közös kultúra és társadalmi rend, mely az emberek és különböző etnikai és kulturális eredetű csoportok révén hozzájárul bizonyos magatartási módok belsővé tételéhez és elfogadásához az európaiak és trópusi leszármazottaik között - a közös alapot a luzitán tapasztalatok és várakozások képezik.”¹²

A portugál történelemben, politikában, geopolitikai gondolkodásban és külpolitikai gyakorlat alakulásában 1974 kulcsévként bizonyult. 1974 február 22-én jelent meg António de Spínola tábornok *Portugália és a jövő (Portugal e o futuro)*¹³ című könyve, mely leszámolt két, évtizedekig tabunak számító témával. Spínola szerint Portugália afrikai gyarmatain folytatott háborút nem nyerheti meg. Ebből következően le kell számolni a kis országnak a nagyhatalmi-birodalmi álmokkal. A megoldást az anyaország és az afrikai országok önrendelkezési jogának elismerése, kapcsolatuk föderális szerkezetű államberendezkedéssé átalakítása jelenti. A tábornok javaslata azonban már megkésettnek bizonyult. A Fegyveres Erők Mozgalma által irányított „szegfűk forradalma” 1974. április 25-én megdöntötte a Salazar örökségét felvállaló Caetano-rendszert¹⁴. 1974 júliusában az új portugál hatalom elismerte a volt gyarmatok önrendelkezési jogát. 1975 novemberére Angola, Mozambik, Bissau-Guinea, a Zöld foki-szigetek, São Tomé és Príncipe egyaránt függetlenné váltak. Az új portugál geopolitikai gondolkodás megváltozott hazai és nemzetközi erőterben fogant.

Carlos Manuel Mendes Días 2005-ben megjelent könyve már nem csupán az egyetemes geopolitikai gondolkodás fejlődéstörténetét összegzi és vázolja, hanem a geopolitikai tényezők stratégiai jelentőségét és szerepét is részletezi.¹⁵

José Pedro Teixeira Fernandes munkáiban a történeti és az elméleti megközelítést részesíti előnyben,¹⁶ *José Alberto Loureiro dos Santos* pedig a geopolitika és a nemzetközi viszonyok globális térbeli alakulásának vizsgálatára koncentrál.¹⁷

A geopolitikai gondolkodás diszkontinuitásával párhuzamosan változások következtek be a portugál új demokrácia külpolitikai prioritásrendszerében és külpolitikai gyakorlatában is. A hajdani anyaország az európai elkötelezettség és az atlanti világhoz való tartozás mellett a közös érdekek, értékek, valamint a közös történelmi, nyelvi és civilizációs örökség jegyében kiegyensúlyozott és szoros baráti, partneri viszony kiépítésére törekedett Brazíliával és az

1970-es évek második felében függetlenné vált volt afrikai portugál gyarmatokkal. A liszaboni kormányzat erőfeszítéseit siker koronázta. 1996 július 17-én Angola, Bissau-Guinea, Brazília, Mozambik, Portugália, São Tomé és Príncipe, valamint a Zöld-foki szigetek részvételével megalakult a *Portugálul Beszélő Országok Közössége (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa)* civilizációs affinitáson alapuló új regionalizmus típusú szövetsége.¹⁸

2.2.- Spanyolország - a kivételes geopolitikai entitástól az Ibéramerikai Nemzetek Közösségéig

Az Ibériai-félsziget nagyobbik országában zajló folyamatok számos hasonlóságot mutatnak a Portugáliára jellemző eseményekkel. Spanyolország az általa uralt két utolsó latin-amerikai ország Cuba és a Fülöp-szigetek 1898-as függetlenségének elnyerésével megszűnt gyarmattartó hatalom lenni. Madrid egy befelé forduló, súlyos belső gondokkal, társadalmi ellentmondással és politikai válsággal küzdő közepes méretű európai állammá vált. A „Spanyolország fájt” állapot tartóssá válásának érzésével színre lépő Miguel de Unamuno nevével fémjelzett 1898-as, valamint a José Ortega y Gasset szellemi befolyása alatt álló 1914-es nemzedék az ország megújítása, modernizálása és európaizációja programját tűzte zászlajára. A politikai események azonban elsodorták és megakadályozták e koncepció realizálását. 1898 után a szellemi, ideológiai, politikai, társadalmi és gazdasági válsággal küszködő országban a tekintélyuralmi megoldásoké és az autoritárius politikai gyakorlaté lett a főszerep. A hatalmi elit a „*Spanyolország kivételes geopolitikai entitás*”, valamint a „*Hispánság védelme*”¹⁹ jelszavak és geopolitikai kódok segítségével kísérelte meg egy *virtuális birodalom* kiépítését. Ennek a latin-amerikai térség esetében a Franco-diktatúra időszakában a *Hispan Kulturá Intézetei*, valamint a *Hispan Nemzetek Közössége (Comunidad Hispánica de Naciones)* megszervezése voltak a fő eszközei.²⁰ A dél-amerikai kontinens vezető országainak befelé forduló, importhelyettesítő iparosításra alapozott *desarrollismo* néven emlegetett *nemzeti fejlesztési politikája*, valamint a francoista tekintélyuralmi berendezkedés agresszív külpolitikája és geopolitikai törekvései sikertelenségre kárhoztatták a madridi kezdeményezéseket. A hatalmi elit szerint azonban Spanyolország kivételessége nem csupán a hispánság virtuális birodalmának újjászervezésében, hanem az afrikai kontinens északi részének spanyol befolyási és megszállási övezetté alakításában is megnyilvánul. Nyugat-Szahara elfoglalásának indoklását az „*Ibér-Maghreb birodalom*” és a „*Spanyolország afrikai hatalom*” geopolitikai kódok alapozták meg. A „Spanyolország különleges geopolitikai entitás” típusú érvrendszer harmadik elemét és oszlopát a Franco-rendszer által hangoztatott *kivételes geopolitikai küldetést, a Nyugat és a Kereszténység védelmének*

geopolitikai kódja képezte. Ez az 1936-1939-es polgárháború időszakában a Katolikus Királyok által megvalósított 1492-es mórok elleni országegyesítésre, visszahódításra, reconquistára utalva az *új visszahódítás (nueva reconquista)* programját jelentette. A második világháborút követő hidegháború időszakában pedig a *feltartóztatás doktrínájához* való spanyol hozzájárulásnak az alapját képezte.

Portugáliához hasonlóan a külpolitikai és a geopolitikai gyakorlat változását és diszkontinuitását Spanyolországban is az új demokrácia 1975. november huszadika után kezdődő periódusa jelentette. A spanyol demokratikus átmenet és konszolidáció²¹ nem csupán a latin-amerikai, hanem a kelet-közép-európai térség számára is a megegyezéssel, tárgyalással, békés hatalom- és rendszerváltás referenciája és példája lett. A sikeres belpolitika eredményes külpolitikával társult. A demokratikus Spanyolország Portugáliával és tizenkilenc latin-amerikai országgal együtt 1991-ben létrehozta az *Ibéroamerikai Nemzetek Közösségét (Comunidad Iberoamericana de Naciones)*²², amely révén nem csupán egy virtuális új regionális integráció vezető országává vált, hanem amelynek segítségével jelentős mértékű gazdasági befolyásra is szert tett. Ha feltesszük a spanyol (kulturális) külpolitikát majd négy évtizede meghatározó kérdést: hogy tudniillik mit értünk a demokratikus jogállamiságon, az emberi, polgári és politikai jogok tiszteletben tartásán, a nemzetközi jog alapvető elveinek érvényesítésén a realitások tudomásul vételén, a huszonegy nép sajátos történelmi - kulturális - nyelvi-vallási rokonságán-testvériségén alapuló ibéroamerikai nemzetek közösségén, akkor I. János Károly király 1978-ban a Limai San Marcos Egyetem díszdoktorrá avatásakor elmondott szavait kell idéznünk. A spanyol külpolitika egyik alap gondolata mellett hitet tévő uralkodói beszéd a szerveződő ibéroamerikai nemzetek közösségét a *kulturális nemzetfelfogás jegyében* közelíti meg. E koncepció különbözik a Brit Nemzetközösségtől és a Francia Közösségtől is. Nem is egy Európai Unióhoz hasonló sui generis politikai rendszer. Ez egy világ, ahogyan I. János Károly fogalmazott, egy a történelem során *létrejött és kialakult sajátos civilizáció, virtuális szellemi-erkölcsi értékbeli régió*. "Legyenek bármekkorák is a köztünk lévő különbségek - olvashatjuk - együtt vagyunk. Nem vagyunk sem egy nemzet, sem egy szövetség, sem egy koalíció, sem pedig egy gazdasági együttműködést megvalósító rendszer; még kevésbé vagyunk egy faj a szó etnikai értelmében: *egy világ vagyunk* (kiemelés tőlem - Sz. I.). A századok folyamán együtt megteremtett nyelvnek, kultúrának a világa vagyunk... *Ez a kincs* (kiemelés tőlem - Sz. I.) ugyanakkor felelősség. Mint Spanyolország királya felelősnek érzem magam népemért; de ez az *életforma* és kulturális közösség nem ér véget nemzeti határainknál, hanem kiterjeszkedik egészen addig, amíg szavaimat értik, ameddig eljutnak olyan népekhez, amelyek ugyanazon a nyelven álmodnak. Nem lennék

valóban Spanyolország királya, ha nem gondolnék a testvéri népekre, mert valamennyien részt veszünk valamiben, ami nem kizárólag valaki öröksége, hanem amit közösen birtoklunk."²³

A spanyol kulturális külpolitika és geopolitika alakításában kivételes szerepre tett szert az Alacalá de Henáres-i székhelyű *Cervantes Intézet*, amelynek 2011 végén már több mint negyven országban működnek szervezetei.

A geopolitika elmélete Spanyolországban az 1920-as,1930-as években jelent meg. Kezdetben a ratzeli, és a Kjelleni hatás érvényesült. A huszadik század elején előtérbe kerülő afrikai küldetéssel és ibér-maghrebi birodalmi elképzelésekkel kapcsolatos elemzések elsősorban *Gonzalo de Reparaz Rodríguez* munkái²⁴ a Marokkó és Algéria bizonyos területeire, valamint az Atlasz-hegység északi részére kiterjedő *spanyol élettér* megteremtésének és megszilárdításának szükségességéről, Spanyolország, mint élő nemzeti test megerősítéséről szólnak. *Emilio Huguet del Villar és Leonardo Martín Echevarría*²⁵ a földrajzi tényező Spanyolország fejlődésére gyakorolt hatását vizsgálják műveikben. Az ország népességmegtartó erejének és gazdasági növekedésének biztosítása céljából elengedhetetlennek tartják új területek megszerzését, meghódítását. Emilio Huguet de Vilar, Gonzalo de Reparaz Rodríguezhez hasonlóan a megoldást az ibér-maghrebi birodalom megteremtésében látja. A spanyol területi növekedést biologizáló geopolitikai érvrendszerrel is alátámasztja. Álláspontja szerint a spanyol hódítás és terjeszkedés létalapja az ibérafrikai faji jellegzetességekben fedezhető fel. *Leonardo Martín Echevarría* a fentiekben túl az Ibériai-félszigeti fejlődés földrajzi tényezőkkel is igazolható szerves egysége mellett érvel. Portugália önállóságát politikai okokkal magyarázza, mivel Lisszabon szuverenitását geográfiai tényezők nem indokolják.²⁶ Az államok geopolitikai alapjainak vizsgálata során Martín Echevarría faji és pszichológiai jellegzetességeknek is szerepet tulajdonít. Ezzel is magyarázza az ország Észak-Afrika irányába megnyilvánuló újszülött birodalmi aspirációit. A múlt század negyvenes évtizedében a politikai földrajzról fokozatosan leváló geopolitika gondolkodás spanyol klasszikusaira jelentős hatást gyakorolt a regionalizmus kérdéseit előtérbe helyező Vidal de la Blache-i francia iskola is. Ratzel és Kjellen szellemi örökségének hatása azonban még az 1960-as, 1970-es évek portugál-spanyol nyelvű szakirodalmának, geopolitikai iskoláinak és szerzőinek műveiben is visszaköszön. Természetesen nem az eredeti nyersségében és megfogalmazásában, mivel illeszkedtek a megváltozott konkrét történelmi körülményekhez és országaik politikai elitjének állandó és konjunkturális nemzeti célok formájában megfogalmazott stratégiájához.

Ezzel az irányzattal és felfogással való szakítást, egyben a geostratégiai szemléletmód előtérbe kerülését jelentette Spanyolországban Jaime Vicens Vives színre lépése. A Gironában született szerző 1961-ben második kiadásban megjelent *A geopolitika általános elmélete (Tratado General de Geopolítica)* című klasszikus munkájában általános körképet nyújt e tudomány történetéről, szellemi előzményeiről, irányzatairól és fő témáiról. Bemutatja és elemzi a német a svéd és az angol geopolitikai iskola megteremtőinek munkásságát. Figyelme kiterjed a történeti földrajz, a politikai földrajz és a geohistoria, a nemzetközi feszültségek, a történelmi szakaszok kérdéseinek vizsgálatára is. Jaime Vicens Vivest ezért egyértelműen a geostratégiai irányzat képviselői közé sorolhatjuk. A geopolitikát földrajztudománytól elváló önálló diszciplínának tekinti. A katalán származású szerző szerint „A geopolitika az élettér doktrínája. A történeti földrajz és a politikai földrajz eredményeit magyarázó szintézis keretében összegezve a jelenkori politikai és diplomáciai folyamatok magyarázatára törekszik. Nem tartozik a szó szoros értelmében vett geográfia tudományhoz.”²⁷ A spanyol geopolitikai gondolkodás alakulásában Portugáliához hasonlóan szerephez jutnak a hadsereg intézményeiben folyó kutatások és a fegyveres erők által kiadott *Revista Militar*, valamint az *Estudios Geográficos* című folyóiratok, továbbá az 1980-as évtizedben megalakult, magánszemélyek és szervezetek által fenntartott, finanszírozott és működtetett *Elcano Intézet (Real Instituto Elcano)* is, amely a spanyol geopolitikai gondolkodás és külpolitikai stratégiai döntéshozatal alakításának egyik legjelentősebb háttérintézménye lett.²⁸ A spanyol geopolitika fejlődésére, valamint a saját nézőpont kialakítására nagy hatást gyakorol a *Politika és Alkotmánykutató Intézetben (Centro de Estudios Políticos y Constitucionales)*²⁹ folyó kutatói, kiadói és elemző tevékenység, valamint a modern geopolitikai gondolkodás klasszikusai munkáinak spanyol nyelvű megjelentetése.³⁰ A demokratikus rendszer konszolidációja, a külpolitikai és geopolitika célok módosulása, a tekintélyuralmi berendezkedés felszámolása az 1970-es évtized második felétől Spanyolország esetében is a korábbi geopolitikai szemlélettel és gyakorlattal való szakítást³¹, diszkontinuitást, valamint a geostratégiai irányzat megszilárdulását eredményezték.

Jegyzetek

- 1.- Részletesen lásd: Geoffrey Parker: *Geopolitics: Past, Present and Future*. London, Pinter, 1998. 11-25. o.
- 2.- Joan Nogué Foní és Joan Vicente Rufí: *Geopolítica, identidad y globalización*. Editorial Ariel, Barcelona, 2001. 247.o.

- 3.- Colin S. Gray- Geoffrey Sloan: *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass. London-Portland,1999. 1. o.
- 4.- Henry Kissinger:*The White House Years*. Boston, Little Brown,1979, 194. o.
- 5.- Peter J. Taylor- Colin Flint: *Geografía Política*. Trama Editorial, Madrid, 2002.
- 6.- Saul Bernard Cohen: *Geography and Politics in a World Divided*. New York, Random House,1963.
- 7.- Részletesen lásd: James Derrick Sidaway:Iberian Geopolitics.In:*Geopolitical Traditions.A Century of Geopolitical Thought*.(Edited by Klaus Dodds and David Atkinson).Routledge, London and New York, 2000.118-150. o.,valamint: Modesto Barcia Lago:*Geopolítica de la Iberidad*. Editorial Dykinson, S.L.,Madrid, 2008. 523.o.
- 8.- Humberto Galvão:*O Império*.Edições SPN.,Lisbon, 1936.
- 9.- Szilágyi István: António Oliveira de Salazar – minden idők legnagyobb portugálja,vagy egy jobb sorsra érdemes ország nem tipikus diktátora? *Mediterrán Világ*.2008. 7. sz. 29-51.o.
- 10.-Everardo Backheuser: *A estrutura política de Brasil.Notas previas*. Rio de Janeiro, Mendonca & Machado, 1926.
- 11.- G. Freyre:*Portuguese Integration in the Tropics*. Lisboa, Agenda Geral do Ultramar, 1961. 41. o.
- 12.- *Id. mű* 47-48.o.
- 13.- Antonio de Spínola: *Portugal e o futuro*.lisboa, 1974. Arcadia
- 14.- Részletesen lásd: Szilágyi István: „Hajnalhasadás áprilisban” – A fegyveres erők mozgalma és a szegfűk forradalma Portugáliában. In: Szilágyi István: *EUrópa és a mediterrán világ*. Áron Kiadó, Budapest,2009. 120-142.o.
- 15.- Mendes Dias, Carlos Manuel:*Geopolítica:Teorização Clássica e Ensinamentos*.Editora Prefacio, Lisboa, 2005.
- 16.- José Pedro Teixeira Fernandes:Da Geopolítica clássica à Geopolítica pós-moderna:entre a ruptura e a continuidade. *Política Internacional* no.26, Outono-Inverno 2002,186.o., valamint: Teixeira Fernandes,José Pedro:A Geopolítica Clásica Revisitada. *Nação e Defesa*,Verão 2003. No. 105.221-244.o.
- 17.- Loureiro dos Santos, José Alberto: *O Coração da Eurásia contra o resto do mundo*. (*Ensaio geopolítico e relações internacionais*.) Comunicação Academia de Ciências de Lisboa do socio correspondente. Lisboa, 2008.28.o.
- 18.- Részletesen lásd: Szilágyi István: „Egy világ vagyunk.”A demokratikus Spanyolország és Portugália „birodalmi”politikája. In:Szilágyi István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a huszadik században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém, 2006. 201-243. o.,

valamint: Szilágyi István: identitások és identitásformák találkozás az európai multikulturális térben: a mediterrán tapasztalatok. In: Szilágyi István: *Európa és a mediterrán világ*. Áron Kiadó, Budapest, 2009. 44-72. o.

19.- Ennek szellemi megalapozását Ramiro de Maeztu 1934-ben írott azonos című művében olvashatjuk. Legutóbbi kiadást lásd.: Ramiro de Maeztú: *Defensa de la Hispanidad*. Ediciones RIALP. Madrid, 1998.

20.- Részletesen lásd: Szilágyi István: Nemzeti identitás és külpolitika a demokratikus Spanyolországban. In: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. (Szerkesztette: Kiss J. László) Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005. 255-289. o.

21.- Lásd: Szilágyi István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.

22.- Részletesen lásd: Szilágyi István: Az Iberamerikai Nemzetek Közössége: új szereplő a nemzetközi viszonyok rendszerében. In: *Az identitás régi és új koordinátái*. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára. Palatinus. Szeged-Budapest, 2008. 141-153. o., valamint: István Szilágyi: La Comunidad Iberoamericana de Naciones en la política mundial. *Revista de Historia Actual*, 2006. no. 4. 155-161. o.

23.- *España en el mundo, Discurso de S. M. el Rey*, 1976-1979. Madrid, Oficina de Información Diplomática, 1979. 315. o.

A király legfontosabb beszédeinek gyűjteményét lásd: *Las palabras del Rey*. Ediciones, B, S. A. Barcelona, 1996. 373. o.

24.- Gonzalo Reparaz Rodríguez: *Política de España en África*. Madrid, Editorial Calpe, 1924, valamint: Gonzalo Reparaz Rodríguez: *Historia de la colonización*, 2 vols., Barcelona, Editorial Labor, 1933.

25.- Emilio Huguet del Vilar: *Geobotánica*. Editorial Labor, Barcelona, 1929; Emilio Huguet del Vilar: El factor geográfico y el gran problema de España. En: Jaime Velarde Fuertes: *Lecturas de economía española*. Editorial Gredos, Madrid, 1969, 82-98. o., valamint: Leonardo Martín Echevarría: *Geografía de España*. Editorial Labor, Barcelona, 1937.

26.- Részletesen lásd: António T. Reguera: Orígenes del pensamiento geopolítico en España. una primera aproximación. *Documents D'Análisi Geografica*. 1990. 17. sz. 97-104. o.

27.- Jaime Vicens Vives: *Tratado General de Geopolítica*. Editorial Vicens-Vives, Barcelona, 1961. 76. o.

28.- Az Elcano Intézet honlapját lásd: [http:// www.realinstitutoelcano.org](http://www.realinstitutoelcano.org).

29.- a Politika és Alkotmánykutató intézet honlapját lásd: <http://www.cepc.es>

30.- Lásd többek között: John Agnew: *Geopolítica. Una re-visión de la política mundial*. Trama Editorial, Madrid, 2005., valamint: Yves Lacoste: *Geopolítica. La larga historia del presente*. Editorial Síntesis, Madrid, 2009. könyveit.

31.- A megújulás és a diskontinuitás jó példája a Spanyol Királyság Külügyminisztériuma nevének

Külügyi- és Együtműködési Minisztériumra (Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación) változtatása.

*A tanulmány a TÁMOP-4.2.2./B-101/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt keretében készült.

A szerző az MTA-doktora, Pécsi Tudományegyetem